

Тема. Декоративно-прикладне мистецтво та народні художні промисли

Мета: ознайомлювати учнів із розвитком декоративно-прикладного мистецтва та народними художніми промислами України; учити вирізняти промисли різних регіонів; знати їх відмінності та особливості; розвивати зацікавленість декоративно-прикладним мистецтвом та народними художніми промислами України та свого регіону, спостережливість, інтерес до культурної спадщини; виховувати любов до народного мистецтва, дбайливе ставлення до пам'яток української культури.

Оснащення: фотографії виробів декоративно-прикладного мистецтва.

Обладнання: мапа України.

Тип уроку: урок засвоєння нових знань.

Словник термінів.

Народне прикладне мистецтво — народні художні промисли, що являють собою товарне виготовлення художніх виробів з обов'язковим застосуванням творчої ручної праці.

Художня традиція — це стійка система творення образів, естетичних уявлень, історично сформованих у певному середовищі. Основне у традиціях народного декоративного мистецтва — матеріал, техніка його обробки, характер виготовлення предметів, а також принципи і прийоми втілення образу. Вирішальну роль відіграють художні особливості сюжетних зображень, форми виробів, орнамент, виражені живописними, пластичними або графічними засобами.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Актуалізація опорних знань

Бесіда

- Пригадайте, що таке декоративно-прикладне мистецтво.
- Що ми можемо назвати народними художніми промислами?
- Які центри народних художніх промислів ви знаєте?

III. Мотивація навчальної діяльності

IV. Викладення нового навчального матеріалу

Розповідь учителя

1) Декоративно-прикладне мистецтво

Українське народне декоративне мистецтво — унікальне явище національної культури, воно завжди правдиво показувало світу життя, духовне багатство, рівень культури, творчі сили й здібності, енергію і світогляд нації.

Словникова робота.

Народне прикладне мистецтво — народні художні промисли, що являють собою товарне виготовлення художніх виробів з обов'язковим застосуванням творчої ручної праці.

Народне декоративне мистецтво України розвивалося у двох основних напрямках — домашнє художнє ремесло й організовані художні промисли. Вони розвивалися паралельно, тісно переплітаючись між собою і взаємозбагачуючись, кожна історична

епоха вносила свої зміни. Перехід від мануфактур до капіталістичних фабрик, промислового виробництва у ХІХ ст. негативно позначився на домашньому розвитку художніх промислів, основа яких — традиційне художнє рукоділля.

У різні історичні епохи народне декоративне мистецтво зазнавало змін. Однак, завжди його визначальними рисами залишалися колективний характер творчості, спадковість багатовікових традицій. Ручний характер праці давав змогу імпровізувати, творити неповторне, мати «свою руку», «власний почерк». Проте, усе нове, що створювала кожна людина, завжди залишалося в межах художніх традицій того осередку, де створювалося.

Словникова робота.

Художня традиція — це стійка система творення образів, естетичних уявлень, історично сформованих у певному середовищі. Основне у традиціях народного декоративного мистецтва — матеріал, техніка його обробки, характер виготовлення предметів, а також принципи і прийоми втілення образу. Вирішальну роль відіграють художні особливо-сті сюжетних зображень, форми виробів, орнамент, виражені живописними, пластичними або графічними засобами.

Найпоширенішими в Україні були ткацькі мануфактури, засновані ще у ХVІІ—ХVІІІ ст. Перша половина ХІХ ст.— це період, коли виробництво очолював великий капітал, формуючи капіталістичні відносини між його учасниками.

Так, серед ремісників-текстильників виокремлювалися ткачі, полотнярі, шерстяники, прядильники (ниткарі), сукновали й постригачі сукна, мотузники, канатники тощо.

Вільніші можливості для діяльності мали сільські й міські домашні промисли, тобто дрібне ручне товарне виробництво. Воно існувало в умовах натурального господарства, де із наявної сировини виготовляли товар на продаж. Власниками промислів були представники майже всіх прошарків населення України — міщани, селяни, шляхта, козаки, купці та ін.

2) Осередки народних художніх промислів

Полісся.

Важко сказати, коли виникло килимарство в поліських селах, але свого розвитку воно набуло в ХVІІІ — на початку ХІХ ст. Варто зазначити, що воно існувало не в усіх поліських селах, а лише в «шляхетних», тобто вільних від кріпацької залежності й порівняно заможних. Гобелени виготовляли як для власних потреб, так і на продаж. Для виготовлення гобелена використовували фарбовану пряжу. Краса виробу часто залежала від кольорів, використаних у процесі ткання, тому фарбуванню пряжі надавали особливого значення. Найпоширенішими в поліських килимах були червоний, зелений, білий, жовтий, чорний, синій кольори. Фарби виготовляли за рецептами, що часто зберігалися в таємниці й передавалися з роду в рід. Поряд із символікою кольору важливе місце належить символіці орнаменту. Поширеними на Поліссі були килими «в кулаки», «в круги», «в козака», а також вазонні композиції. «Козаком» народні майстри називають фігурку з ромбовидною голівкою і опущеними руками, яка нібито сидить верхи на коні. Назва «козак» виникла пізніше, ніж сам орнамент. Можливо, «козак» виступає як жіноче божество. Тепер його називають Перешнею — Матір'ю всього живого, богинею родючості, природи і добра.

Полтава.

Полтавські гобелени вражають різноманітністю композиційних і колористичних рішень. Квіткові форми мають округлий характер; розгалуження корінців не геометризовані, не кострубаті, а м'які, згладжені. У цьому виявляються привабливість орнаменту, мелодійність і вишуканість. На деяких гобеленах квіти розкидані на тлі без особливого плану, тобто без наукових принципів побудови композиції. Квіти отримали свою фантастичність завдяки стилізації. Найвизначніша особливість квіткових гобеленів Полтавщини — це напрочуд удадо дібраний колорит. Зіставлення ніжних ясно-брунатних, золотаво-жовтих, білих, синіх із коричневими відтінками кольорів дає завершено в мистецькому розумінні колірну гаму.

Косів.

Ткацький промисел у Косові виник на базі місцевого народного ткацтва, і був тісно пов'язаний із життям і побутом людей. Народні майстри Косівщини досконало володіли всіма техніками ткацтва і вміли створювати узорні ткання неповторної краси. Найбільш характерними для Косова є поперечно-смугасті узори, виконані в яскравих насичених барвах із перевагою червоного, оранжевого і золотисто-жовтого кольорів, що доповнюють блакитним, зеленим, фіолетовим, білим. Уражає безмежна варіантність різних кольорів.

Буковина.

Зображення птахів на Буковині в композиціях килимів сюжетно пов'язані з мотивом дерева, що набуло складної геометричної форми. Мотиви птахів наявні й нині у виробках Шипинців, Топорівки, Волоки, Великих Кучерів та деяких інших сіл. Наприкінці XIX ст. набули поширення килими з об'єктно трактованими квітковими мотивами, так звані «панські» килими багатого типу — з букетами, бантами, віньєтками, картушами. У домашньому селянському виробництві техніка полотняного переплетення з ручним перебором не давала тієї живописної декоративності, як у «панських» килимах. Дуже поширеними є геометричні орнаменти. Незважаючи на те, що майже в усіх геометричних малюнках майстри використовують переважно мотив ромба, його характер, його конфігурація завжди різняться. Ромб може бути прямокутною або витягнутою формою з розчленованими сторонами чи кутами. Крім того, йому може бути надано й округлої форми, він навіть може бути розчленований на два трикутники й сходиться гострими кутами. У створенні малюнків з обмеженої кількості мотивів фантазія буковинських умільців безмежна.

3) Види народних художніх промислів

Вишивка — один із найпоширеніших та найулюбленіших в Україні різновидів народної творчості. У цих творах утілено піднесений світ краси й фантазії, поетичного осмислення природи, схвильована розповідь про думки та почуття людини, світ натхненних образів, що сягають своїм корінням далекого минулого.

З II половини XIX ст. мистецтво вишивання поступово виходить за межі хатнього ремесла і подекуди набирає форм кустарного промислу. Виникають артільні та перші кооперативні об'єднання вишивальниць. Подекуди цілі села живуть цим промислом. Художньою вишивкою починають цікавитися збирачі-колекціонери та науковці-етнографи, зі знахідками яких улаштовуються перші виставки прикладного мистецтва та кустарних промислів. На своєрідність української вишивки звертають увагу прогресивні кола громадськості, нею починає захоплюватись публіка. Кожний регіон має свої улюблені кольори, що

використовуються у вишиванні. На Полтавщині любляють ніжні відтінки блакитного й жовтого, а то й зовсім біле шитво. У Вінницькій області вишивають суцільно чорним, або ж із поєднанням чорного та червоного кольорів. Для Слобожанщини традиційними є червоний і чорний кольори. У Житомирській та Рівненській областях побутують здебільшого червоні узори, на Київщині — червоні із синім, іноді з чорним. Багата й різноманітна вишивка в Карпатах, де особливо любляють яскраві, барвисті багатоколірні візерунки. На Гуцульщині, у Львівській області, Закарпатті здебільшого вишивають геометризованими орнаментами, що містять усі кольори веселки.

Деревообробка.

З II половини XIX ст. гуцульські майстри інкрустували вироби різноманітними кольоровими матеріалами, а саме: фарбованим деревом, «вареним» у природних барвниках (виварах цибулиння, лушпиння волоського горіха, настої з дикої яблуні, польового хвоща та ін.), а також хімічних анілінових фарб. На ярмарках можна було купити баранячий ріг, перламутр, мідний і латунний дріт, бляху, бісер — порцеляновий (білий, синій, червоний) та скляний тьмяніших кольорів. Усі ці матеріали давали змогу вирішувати різноманітні композиційні завдання колірною і фактурною характеру. Засновником сучасної школи гуцульської художньої обробки дерева вважається Ю. Шкрібляка. Початкові навички у виготовленні виробів із дерева він ще юнаком набув у батька-бондаря. Згодом самостійно опанував токарство, різьблення і випалювання. Гладку поверхню геометричних мотивів орнаменту на тарілках, баклагах, коробах, пляшках він поєднував з «ільчатим письмом», домагаючись фактурного контрасту, і тим самим значно посилював декоративну виразність. На початку XX ст. і в наступні десятиліття художня обробка дерева в Україні залишалася на високому рівні передусім у регіонах, багатих на ліс, де плекали давні традиції деревообробки. У цей період працювали талановиті майстри-одноосібники, які виготовляли ложки, дерев'яний посуд, скрині та інші побутові речі, необхідні в господарстві. Особливим попитом користувалися скрині. На Полтавщині їх розписували квітковим орнаментом, іноді різьбили, а на Поділлі обковували металевими ажурними блярвами. Специфічні для Полісся «божники» — полиці для ікон, прикрашені виїмчастим різьбленням, інкрустовані соломкою. Поліське дерев'яне різьблення дрібніше в деталях, ніж лісостепове, у ньому більше гравіюваних елементів.

Гончарство.

У XIX ст. кожний район гончарного промислу мав характерні художні особливості виробів, що залежали від природних якостей матеріалів, технологічного рівня виробництва, локальних традицій тощо. Майже кожен осередок представлений провідними майстрами — яскравими творчими особистостями. У с. Дибинці на Наддніпрянщині (нині село у Богуславському р-ні Київської обл.) працювали відомі гончарі К. Масюк, М. і К. Пашенко, С. Родак, Є. Проценко та ін. Їхні миски, тарілки, глечики, тикви відзначалися характерним рослинним розписом із доповненням точок, рисок і «гребінців», а також різноманітних зооморфних мотивів. Виробам опішнянських гончарів була властива своєрідна декоративність. Так, Ф. Червінка, крім гравіювання по

волого-му черепку, наліплював рельєфні орнаментальні деталі; В. Поросний у плетиво мальованого рослинного орнаменту вводив казкових звірів і птахів, а художник-кераміст Ю. Лебішак розробляв декор на основі мотивів, запозичених із шовково-вих гаптів. Серед подільських гончарів на особливу шану заслуговують: А. Гончар з с. Бубнівка, який першим запровадив у своєму селі виробництво червоного посуду, мальованого технікою ріжкування; П. Лукашенко і П. Самолович з Ба-ру, які оздоблювали миски тематичними фігурними композиціями; П. Білоок, М. Небесний і Р. Червоняк зі Смотрича, які використовували оригінальний роз-пис на основі фляндрівки; Я. Бацуца із с. Адамівка, який своїм неполиваним посудом кулястоподібних форм, розписаним силуетними фігурками, прославив-ся на всеросійських і міжнародних виставках. На Гуцульщині провідними осе-редками гончарства у ХІХ ст. стали Косів і Пістинь. Славу косівській кераміці принесла самобутня творчість О. Бахметюка. На його мисках, дзбанках, кахлях зображені рільники і пастухи, солдати і пани, музиканти й шинкарі, мельни-ки, ткачі й гончарі.

Отже, завдяки майстрам О. Бахметюку, родині Баранюків, а також Г. Кощуку, М. Білецькому у середині ХІХ ст. виникла й розвинулася школа косівської кераміки. Водночас зародилася пістинська школа гончарства (село неподалік від Косова), пов'язана з відомими родинами гончарів Волощуків, Зондюків, Кошаків, Михайловичів, Тимчуків та ін. Вони здебільшого ви-готовляли мальовані миски, тарелі та дзбанки. Крім цього, П. Тимчук виробляв оригінальні фігурки кіз, баранів, оленів із горщиками на спині для кімнатних квітів. На Львівщини майстри Ф. Гусарський із Лагодова, Я. Домарецький із Са-сова, Д. Муц із Шпиколосів виготовляли сірий посуд, інколи оздоблюючи його ліпним декором та вигладжуванням. Видатний майстер мальованих гончар-них виробів В. Шостопалець із Сокаля прикрашав свої твори ритованими й ма-льованими розетами, соняшниками, гілками пишних квітів, пташками тощо. Його талант виявився у виготовленні фігурного посуду для напоїв, що нагадує людські постаті. На цих дзбанках із доліпленими головами паничів, шинкарів, ченців наявні також написи: приказки, побажання й сентенції, сповнені народ-ного гумору. На Закарпатті у ІІ половині ХІХ ст. поширився підполив'яний роз-пис. Хустські гончарі А. Лех і його син Й. Лех розписували вироби пензликом (характерний квітковий орнамент, нанесений широкими мазками по рожевому черепку глечиків, дзбанків, горщиків) на зразок вільного малювання фаянсового посуду. В осередках Гуді, Драгові та Мирчі виробляли сірий посуд із лискучими візерунками. Однак, у Драгові найбільш популярним був неполив'яний посуд, оздоблений білим та коричневим ангобами, геометричним орнаментом (техніка ріжкування). Гончарі Полісся виготовляли переважно неглазурований «роже-вий» і «димчастий» посуд, графічно декорований лощінням.

Художня обробка металу була здавна одним із найпоширеніших видів художнього промислу на території України. Вироби, що виходили з-під рук народних майстрів, із дивовижною гармонією поєднують природні властивості матеріалу з професійною вправністю та естетичною свідомістю творця, що надає, здавалося б, простим ужитковим предметам значення та цінності справжнього витвору мистецтва. Упродовж ХІХ — початку ХХ ст. типовими для поліських міст і містечок були ковані архітектурні деталі (кронштейни крилець, огоро-жі). У селах Гуцульщини надзвичайного поширення набуло дрібне художнє ливарництво з латуні. Карпатські народні майстри виготовляли вжиткове при-ладдя, зброю, кінську зброю, прикраси тощо. Усі вироби пишно декорувалися карбуванням і гравіюванням (переважали геометричні мотиви у різних

орнаментальних поєднаннях).

Деякі регіони України (Київщина, Уманщина, Херсонщина, Катеринославщина й Одещина) стали визнаними центрами народного декоративного розпису. А вже з початку XIX ст. на основі настінного розпису почав застосовуватись розпис декоративний, що виконується на різних предметах повсякденного вжитку: вазах, тарілках, глечиках, карафках, навіть елементах зброї та озброєння (давня традиція мистецтва Запорізької Січі).

Українські народні паперові витинанки, що з'явилися у XIX ст., призначені для доповнення внутрішнього оздоблення житла, зокрема розмальованих стін і печей, а також вікон, полиць, коминів. Цей вид декоративного мистецтва є чи не наймолодшим (оскільки пов'язаний із уживанням кольорового паперу, що став доступним широкому загалу лише з кінця XVIII ст.), але поширеним майже всією Україною. Витинанки зазвичай — монохромні, орнамент — гео-метричний і рослинний. Рідше трапляються антропо- й зооморфні фігурки, зображення предметів побуту, архітектури тощо. Часом витинанки збагачуються ще додатковими кольорами. У деяких селах витинають із паперу цілі рушники, доповнюють їх аплікаціями або й розмальовують. Здебільшого під час витинання окремих фігур папір не перегинають, орнаментальні ж узори та прикраси витинають, складаючи аркуш декілька разів (удвоє, учетверо, увосьмеро і навіть ушістнадцятеро). Від кількості складань залежать розмаїття форм та композиція узорів.

V. Актуалізація набутих знань (рефлексія)

1. Проблемне питання

□ Поясніть вислів дослідника української вишивки В. Стасова: «Орнамент не містить жодної зайвої лінії, кожна рисочка має тут своє певне значення. Це складна мова, послідовна мелодія, що має свою основну причину і призначення не лише для очей, а й для розуму й почуттів».

2. Творче завдання

Нанести на карту України центри народних промислів.

VI. Підбиття підсумків уроку